

Manuela Ariso.

Opnamedatum: 14 juli 1989, plaats: huis in Calle Monzon.

Dit keer gaan we praten met Manuela. We zijn hier in Calle Monzon nr 19, haar huis.

H: Van welke familie ben je? Wat is je familienaam?

M: Ik ben Manuela Varillas Castillon. Ik ben hier geboren.. in dit huis..

H: In ditzelfde huis?

M: No.. ik was twee of drie jaar... M'n ouders lieten het bouwen toen ik vijf was... ze braken het af.. en lieten het opnieuw bouwen.. We woonden in het huis van m'n grootouders en toen lieten ze dit bouwen.. m'n ouders..

H: Maar je hebt hier gewoond..

M: Hier.. altijd.. altijd..

H: Het huis was toen kleiner?

M: Si.. er waren maar twee ruimtes, piezas.. een keuken en een kamer.. en een patio..

J: Daar ben ik nooit binnen geweest.. tenminste ik herinner het me niet..

M: Het was hier op de hoek.. niet erg mooi.. het leek wel een (?)..

J: Ik dacht dat het een ander huis was waar jullie toen waren..

M: Nee.. we gingen naar het huis van m'n grootouders toen ze dit bouwden..

H: Maar je hebt dus altijd op deze zelfde plek gewoond?

M: Si.. tot de oorlog... naar Frankrijk.. Eerst naar Cataluña en daarna naar Frankrijk..

J: In de oorlog waren jullie hier niet..

M: Dat zei ik al.. ik was twee of drie jaar toen we hier kwamen wonen.. En toen m'n vader.. dit huis liet bouwen... was ik vijf.. Ik herinner me nog goed hoe we hier woonden... en de reis.. En m'n zus is van het balkon gevallen..

H: Je zus is van het balkon gevallen?

M: De balustrade was toen nog niet neergezet... en zij was jonger dan ik.. en ze is gevallen.. m'n zus.. (haha).. naar beneden.. bovenop m'n moeder die beneden stond..

H: Oh.. ze leeft dus nog.. het was niet..

M: .. ze was erg beweeglijk.. si..

H: Hoeveel kinderen waren..

M: M'n moeder heeft... er vijf.. geloof ik.. of zes gehad.. Me parece, ik geloof dat ze een abortus heeft gehad.. en we hebben altijd met ons drieën geleefd.. Dat is degene die al enige jaren geleden is overleden.. aan.. zoals ze zeggen.. aan een te hoge bloeddruk.. Hij (zij) kreeg een attaque.. en leefde een jaar lang verlamd en ging dood..

H: Dat is dus nog niet zolang geleden?

M: Oh.. dat was.. hij was 55 jaar.. en nu zou zou hij 79 zijn

geworden.. in deze tijd ongeveer..

En daarna.. heb ik.. hebben we altijd hier gewoond.. We leefden van de landbouw.. M'n vader had koeien en stieren.. en hij kocht en verkocht ze en zo..

H: Jullie hoorden bij de rijken van het dorp?

M: No.. no.. hij was niemand iets verschuldigd, stond bij niemand in het krijt, no debia nada a nadie.. no.. De rijken.. die zeiden: 'jij bent de rijkste van het dorp'.. en hij zei: 'ik zal niets over wie dan ook zeggen.. wat ik kan doen dat doe ik.. wat ik niet kan.. dat laat ik..' Hij leefde zo.. erg eerlijk..

H: Maar hij had voldoende voor iedereen thuis. Jullie hebben geen..

M: Hij had niet veel grond.. nee.. Maar ze wisten het allebei goed te regelen.. M'n moeder hield zich bezig met het grootbrengen van kippen, eenden y todos eso.. en later konijnen.. daar boven hadden we een grote coral.. En omdat m'n vader een contract had en novillos kocht en verkocht.. hij had koeien.. melk verkochten we niet.. maar.. we hadden behoorlijk wat koeien.. En al snel.. ging m'n zus.. de andere.. pues.. was zij het die met ze naar het land ging.. maar.. toen wij.. m'n broer(zus?) wilde dat we met de koeien gingen.. en ik wilde dat helemaal niet he.. ik huide veel.. oei.. ik hield helemaal niet van het land.. Ik ging 's middags naaien.. maar het gebeurde wel eens dat m'n vader me nodig had.. Want dit dorp was een dorp dat erg... bijna iedereen had.. was eigenaar.. had z'n dingen.. en je kon geen man vinden.. Er waren er alleen maar voor een jornal.. en m'n vader zou ze aangenomen hebben.. want soms moest hij een kar opladen.. of dat soort dingen.. Pues.. we waren alleen maar met vrouwen en hij alleen.. maar hij vond geen man.. want.. Ze waren er wel, maar.. zie je.. mira si era un (?).. Dat waren de rechtsen.. die noemden we esquiroles.. die werkten voor de... rijken.. Het waren er niet veel he.. het was een groep van...

H: Maar over welke tijd praat je nu?

M: Oeh.. over ver voor de oorlog.. praat ik nu..

H: Hoe oud ben je nu?

M: Ik? 69..

H: Je bent dus geboren..

M: In '20.. in '20.. En ik praat nu over '25... of '30.. want.. zoals ik je al zei.. ik weet dat Papa.. niet kon.. af en toe een man nodig had en die niet kon vinden.. Want.. er waren alleen maar die rechtsen.. unos cuantos.. een groep.. maar die zou hij hij nooit roepen, llamar.. No.. wij meisjes.. aan het werk.. Hij was erg.. En ik ging.. ik was.. ik weet niet.. 12 of 14 jaar.. en ik zei tegen hem: 'en waarom gaat Mari niet.. zij wil niet naaien..' Ik ging toen leren naaien.. en hij zei tegen me: 'no tonta.. dat kan ze niet'.. Weet je.. m'n zus wilde niet gaan.. zij hield ook helemaal niet van het land.. En claro.. dan moest ik gaan.. heel vaak moest ik erheen..

H: Hoe oud was je toen je begon te werken, te naaien?

M: No.. naaien.. ik was het nog aan het leren.. Toen ik hiervandaan ging.. kon ik nog steeds geen patroon knippen.. Ik ging s' middags.. por las tardes.. want ik ging naar school.. ik

weet niet.. tot ik 13 of 14 jaar was..

H: Dus normaal..

M: Si.. Maar op school onderwezen ze alleen maar 's morgens.. schrijven.. en... lezen.. de ochtenden.. 's Middags leerden ze ons borduren.. dingen doen.. zoals ze zeiden.. voor de vrouw.. Mismo.. we maakten.. welk jaar was dat.. toen we voor de do.. de dokter.. we hebben een tapijt gemaakt... grandioos.. voor de dokter.. van onze kant.. want we hadden onze eigen dokter.. wij de linksen.. We linksen hadden onze eigen dokter.. si.. Ze hebben hem gedood.. nietwaar?

J: Nee.. hij overleed in Mexico.. Ik herinner me hem nog in het concentratiekamp..

M: Maar een goede dokter, he.. Hij had rontgenstralen en alles he.. om.. Ai.. en de rechtsen hadden er ook een.. die was ook goed he.. Het was niet zoals tegenwoordig.. dat er zelfs geen dokter was.. want deze is geen dokter, he..

H: Sedert wanneer bestaat die scheiding tussen links en rechts?

M: Ik heb nooit anders gezien..

J: Sedert ze de republiek uitriepen..

M: Ik heb niet anders gezien.. Iedereen trok naar zijn kant.. ze hadden vriendschappen en alles.. Mijn zus trouwde met iemand van rechts.. m'n vader zei tegen haar..: 'ik kan je niet verbieden dat je trouwt.. maar ik kom niet naar de bruiloft.. en ook niet naar de kerk.. En hoewel het me veel kost... neem een autobus en trouwen jullie in Lérida.. Want ik wil niet gaan en als de bruiloft hier zou zijn.. dat was feo.. lelijk, onaangenaam..' Hij hield veel van z'n dochter.. m'n vader.. En zo namen ze een autobus.. en gingen ze trouwen in Lérida..

H: Was je vader CNTista of..

M: No, no.. republikein.. republikein.. maar dat waren dezelfde ideeën, si.. Want met de jongeren.. was hij zeer eensgezind.. y ya hecho, en dat was een feit.. no tu puedes hacer una idea... daar kun je je geen voorstelling van maken, daar heb je geen idee van(?). Want hij was.. hij was altijd bij de gemeenteraad geweest.. toen.. ik was nog heel jong..

H: Had hij een post in de gemeenteraad?

M: No.. een post was dat niet.. hij was concejal, wethouder, zoals ze dat noemen.. die er niet heen gaan.. Ja.. hij moest er wel eens heen als er een vergadering was en soms om te ondertekenen.. Ik herinner me dat hij zei.. hij ging naar een vergadering en hij zei: 'Yo.. ik.. als ik niet als eerste onderteken, dan zal ik niet ondertekenen...' want z'n hand trilde erg.. Hij kon niet goed schrijven.. ja.. hij kon wel een brief schrijven en zo.. maar hij had niet veel gelezen.. Niet zoals ik die begon te lezen toen este me hac a, me het liet doen.. boeken voor me mee bracht, toen ik nog klein was.. jong..

H: Este? José of je vader?

M: Si.. este.. m'n vader niet.. no.. Ik zei.. ik zei tegen hem: 'ik heb deze roman gekregen.. ik wil wel weer een ander (?onduidelijk)'.. Ik las er.. zo'n twee per week..

J: De ene was 'la novela ideal' en de ander was 'la novela (?) libre'.

H: In welke tijd was dit?

J: Dit was in.. pues alla.. vanaf.. wat ik weet.. voor de republiek.. voor de republiek..

M: Oh.. ik weet dat ik nog heel jong was.. Ik was zo'n 12, 13 jaar toen hij me... ze liet pasar, doornemen.. En ik hield er erg van.. lezen.. lezen.. lezen.. en ik daar.. in bed.. bijna verborgen.. Want m'n ouders.. ik weet het niet.. Ze zeiden er niets van.. maar.. het leek eerder dat... dat van dat lezen.. het leek alsof mensen... liever hadden dat je andere dingen deed.. Hoewel m'n ouders hele goede mensen waren.. ik weet niet... m'n vader heeft me nooit geslagen, he.. ik had hele goede ouders.. Maar..

H: Had je moeder dezelfde ideeën als je vader?

M: Si.. Want sinds ze getrouwd is, is zij ook nooit naar de mis gegaan.. zij moest dus wel net zoals hij denken.. Hoewel zij wel in iets geloofde.. er moest iets zijn.. Si.. Zoals ik nog nooit geloofd heb.. geloofde zij in iets.. Zij zei:... 'bueno.. pues que se de prisa para bajar(?)'. Pero, maar nooit... nee....

H: Naar de kerk..

M: Ik.. ik heb haar nog nooit naar de mis zien gaan.. Sedert haar trouwen.. ik weet niet of de cura iets tegen haar gezegd heeft.. dat hij zei.. dat hij ooit iets tegen haar heeft gezegd.. woorden die haar niet bevielen.. En omdat ze een vrouw van haar huis was.. omdat ze erg inhuizig was, era una mujer de su casa.. was zij degene die de beesten verzorgde.. allemaal.. Asi.. M'n vader pues... die ging naar het land om te werken.. en als hij ging naar een feria.. markt.. hier of daar.. ging hij.. en we gaan te voet naar Monzón.. en ik ging met m'n vader te voet.. Als het de markt van de maand was.. Hier hadden ze een feria per maand.. Pero.. naar Monzón ben ik te voet gegaan met m'n vader.. want.. si.. M'n vader gaat met me mee totdat (?) onduidelijk..

H: Om wat te verkopen? De koeien of?

M: Si... we hadden vacas en novillas te verkopen en die brachten we daarheen.. lopend.

J: Ik ben in Barbastro geweest.. daar was ik twee keer..

M: Ook.. si.. viviamos a justo.. we leefden gelukkig.. Als de oorlog niet was uitgebroken zou ik daar nog zijn... Naaien... dat beviel me.. en er was.. we waren met onze ouders.. en wij zorgen voor het huis.. m'n moeder had haar werk.. en wij deden alles.. en daarna.. 's middags.. aan het naaien.. M'n zus was net begonnen... maar kon er nog maar weinig van.. ze was erg jong.. ze hield er niet van.. maar ze was ook nog muy jovencita, pues..

H: Kun jij je nog iets herinneren van de percelen van de Duque de Solferino?

M: Si..

H: Want je was toen zo'n 9 jaar, of iets meer of minder?

M: Ja... ik zal 9 jaar geweest moeten zijn .. En ze hebben ons er een gegeven.. we hadden er ook een.. Mira.. moet je zien of ik niet gewerkt heb.. op het onze daar boven.. Er was er een vol met stenen que: 'laten we stenen gaan weghalen...'. Daar gingen we met ons tweeen heen.. m'n zus en ik.. met een cacharro.. want.. het moest er vlak gemaakt worden, llanar.. sabes.. want het was bergachtig.. om te kunnen bevloeien.. se haber regar todo

(?). Ik wilde altijd nog eens naar ons land en ik ben er nooit heen geweest.. Het is niet van ons.. dat ze ons afgenomen hebben.. maar ze waren wel van ons, he.. Dat kan ik me nog heel goed herinneren.. want me metia por todo.. ik stak overal m'n neus in.. Jovencita, jovencita.. zo jong als ik was.. alles interesseerde me..

H: En je had alle mogelijkheden daartoe omdat je zo klein was en de mensen..

M: Si.. En ik hoorde de mannen.. want een van hen werkte later met ons in het kollektief.. hij was het die zich er het meest mee bezig hield.. hij was secretaris.. Gabriel.. en..

H: Gabriel?

M: Gabriel Sender.. Y.. ze spraken.. omdat... over.. de percelen waren gemaakt, las hicieron.. en ze zeiden dat ze betaald moesten worden in.. dat van de jaren weet..

J: In 25 jaar..

M: ..in 25 jaar.. En ze gingen naar Madrid.. en daar maakten ze alle escrituras en alle papieren in orde.. ze zeiden tegen hen.. want ze gingen terug a cabo de un tiempo.. na zekere tijd.. om te zien hoe alles was voorbereid.. en allemaal hadden ze alles al vlak gemaakt.. iedereen.. en de ambiente. Het huis hadden ze aan de dokter gegeven.. het huis dat met dat van de duque de Solferino meegekomen was, entrar.. dat hadden ze aan de dokter gegeven die voor de linksen was..

H: Welk huis is dat?

M: Alli.. Als je van dat pleintje komt als je van casa Santos komt.. dan ga je naar de straatweg naar Belver.. weet je daar is dat pleintje.. en daar.. het huis daar tegenover..

H: Oh, daar waar nu die meneer met de bril woont..

M: Het ligt aan de straatweg naar Belver.. Maar dit huis kan je vanaf het plein zien.. zie je vanaf het plein.. En daar hadden ze de guardia civil neergezet.. daar.. met de oorlog zetten ze de guardia civil erin.. en cuartel van de guardia civil.. En dit huis was van iedereen.. van het syndikaat.. En ze gaven het aan de dokter.. dat is.. toen de meesters.. y que a eso si que los mataron.. en die hebben ze wel gedood (?).. eh.. Leonardo... en z'n vrouw.. die was heel goed in het borduren en in alles.. En we maakten een tapijt voor de dokter.. voor de kamer van de.. de rontgenstralen, radios equis... het was grandiosa.. dat hadden we met doña Segunda gemaakt.. die waren van ons.. precisamente, m'n ouders.. eh.. De meesters (en de juf) hier leefden bijna in honger.. ze verdienden niet veel..

H: je praat nu van..

M: Van vroeger.. daarvoor.. want ik heb het over doña Segunda.. en m'n moeder had een heel goed hart.. en zij waren erg eso, teson (?).. zij hadden belangstelling voor iedereen.. voor iedereen.. En.. mama.. zei me soms.. als ze wilde dat ik iets ging kopen.. en.. dan gaf ze me een dozijn eieren.. of zoiets.. om ze naar hen te brengen.. want wij hadden ze thuis.. Ze waren.. ze was erg menselijk.. m'n moeder.. en op haar manier.. deed ze haar.. droeg ze haar ideeën uit, propagaba su idea.. la nuestra.. si.. de onze.. ja..

H: De onze.. toen al CNT?

M: UG (?)... niet CNT.. republikeins.. maar... dat was erg eso.. En we gaven ze soms een kip of zulk soort dingen.. want zij hield er erg van dat haar dochters zoveel leerden.. Het is niet dat ze een uitzondering wilde zijn.. want voor haar waren we allemaal gelijk.. Maar m'n moeder was tevreden.. we werkten heel goed.. we leerden heel goed borduren.. en alles.. en zoals ik je al zei.. maakten we voor de dokter eso.. allemaal.. gratis.. iedereen van de school.. zij.. zij.. ze werkte.. zij was de meest..

En hij.. aan de jongens.. hij vormde een groep jongens.. que el uno que se que está enterrado (?).. alla.. een van hen weet ik dat ze die begraven hebben.. daar... Die hebben ze vermoord.. de fascisten.. Hij was 18 jaar toen ze hem vermoordden.. 17.. toen we hiervandaan vertrokken.. Ik zal hem je straks op de foto aanwijzen.. ik heb hem bij me..

En.. de meester was bonísima.. en de rijken hielden niet van hem.. want hij zei.. want die groep jongens, zei hij:... 'deze groep jongens moet studeren'.. en toen studeerden alleen de rijken maar.. en zij waren de linksen.. maar de echte van links he.. republikeinen.. Ze waren niet...

Want de vader van een van hen was degene met wie m'n vader altijd samen was.. hij heette Caltistor.. (Casteltor?).. ik weet niet of je over hem hebt horen praten.. En hij wilde.. wilde dat voor hen doen zodat zij zouden studeren.. want zegt hij:... 'dit zijn de goede mannen van morgen'.. En toen kwam de oorlog.. en die brak deze dingen voor ons af, nos cortó..

H: Het was niet belangrijk of ze al dan niet een carnet van de CNT hadden, ze hadden de ideeën..

M: Maar nee... we waren van de Juventudes Libertarias.. deze jongens en ik.. si.. We waren met vijf of zes van de JJLL.. En ze arresteerden mij.. hier.. Tijdens de oorlog.. werden we gevangen genomen.. drie.. drie van ons zijn gearresteerd.. Een korte tijd.. want.. maar door de fuerza van de... kommunisten.. Ze kwamen om de CNT te chapar.. te fineren (?).. het waren fascisten.. Ze waren bij de fascisten..

H: Ze hoorden bij de fascisten?

M: Siiii...

H: Hoe dan? Zij kwamen alleen en hoe...

M: De meerderheid van hen deed nog veel meer.. We moesten met ons allen hiervandaan vluchten... om niet gearresteerd te worden...

H: Maar..

M: En ik.. de teniente zei tegen me: 'u heeft iemand aangevallen'. 'Ik heb niemand aangevallen, wan het is niet m'n gewoonte om iemand aan te vallen,' zegt hij... ik was niet erg bang, weet je.. zegt hij.. omdat we naar casa Novalis waren gegaan.. naar een kamer daar..

H: Waar is dat?

M: Novalis is tegenover de kerk.. daar waar de cura nu woont.. dat lijkt een goede man.. en se ~~empresario~~ vergisten zich (?) toen ze zeiden dat dat hele aardige mensen waren.. En hij zegt: 'u heeft fulana aangevallen, u bent daar heen geweest om...' 'Ik zeg: 'ik, ik heb niemand aangevallen. We hebben tegen haar gezegd of ze een kamer vrij had voor de groep.. die van de Juventudes Libertarias.. en ze zei tegen ons van niet.. En we zeiden tegen haar pues.. 'we zullen wel ergens anders gaan zoeken..' en we

zijn weggegaan.. ergens anders heen.. En toen.. zeg ik.. dat het niet nodig is dat zij vertrekt.. ze woont daar.. en daar zal ik haar niet op aanvallen.. wat denk je.. om dat tegen me te zeggen.. 'oh, no sé que, no sé cuanto.. u schreeuwt nogal veel'.. en ik zeg: 'ik schreeuw, wanneer ik gelijk heb'.. En claro, ik vertrok.. de anderen waren bang.. die zaten daar, alli.. en una puñal (?).. en die ander zat daar.. binnen.. ook gearresteerd.. ze hadden ons drieën meegenomen.. van de Juventudes Libertarias.. Maar dat was.. toen kwamen... eh, claro.. ze kwamen uit de oorlog, subieron de la guerra (?), ze waren die van Carlos Marx.. en ze zeggen: 'eh, wat heb je gezegd'.. toen ik naar buitenkwam.. 'Ah, schreeuwen.. zo zullen ze ons eruit gooien', zei ik tegen ze.. Want zij werden daar vastgehouden.. toen ik langskwam.. toen ik naar buitenkwam.. zeggen ze: 'Wat heb je gez.. laten ze je los? Wat heb je gezegd?' Ik zeg: 'Schreeuwen.. wees maar niet bang.. ze gooien jullie eruit, echaran'. Maar de ene bracht de nacht daar door.. ik niet.. maar één bleef daar een nacht...

H: In de school.. of op een andere plaats?

M: Daar.. waar het comité was.. Dat was toen.. Op de straatweg naar Belver staat een huis.. tegenover de meubels.. dat huis dat daar op de hoek staat.. daar was het comité gevorm.. daar waren ze allemaal.. tijdens de oorlog.. era el alto mando(?). En zo.. asi.. pasó... en daarna.. daarna moesten we al weg.. We leefden hier.. viene agosto viviamos.. we kregen het steeds meer naar ons zin (?).. we hadden zelfs geen bioscoop, filmzaal.. Toen ik klein was.. zelfs geen filmzaal.. Maar eso pasabamos mas bien.. maar dat werd allemaal beter.. We hadden het paleis.. dat was toen ze alles verdeeld hadden.. de chicos.. zij zelf.. maakten daar een grote danszaal..

H: Beneden of boven?

M: Beneden.. Mooier dan die er nu is.. de ander is afgebroken.. no, daar heb je geen idee van.. en we vormden toen de grupos.. (J: artisticos..) artisticos.. en daar amuseerden we ons, pasabamos, erg goed... want op het.. de balzaal.. 'La flor del Cinca'.. zo heette die.. 'de bloem van de Cinca'.. En er waren er drie.. na de republiek.. ja.. er waren drie balzalen.. eso es cuando repartieron todo.. toen ze alles verdeelden.. was het huis voor de jeugd.. en todo eso.. En er was een andere balzaal.. waar vier paren kwamen.. in het cafe van van Sagarra.. ik weet niet of je daarover hebt horen spreken.. tegenover de vroeger discotheek die er was...

H: Waren die toen rechts of?

M: Rechts.. die waren toen rechts.. en de extreem rechtse in Casa de Colomo.. Zij hadden een... aparte balzaal.. ook.. No eran mas que cinco.. pero.. (?onduidelijk) en wij...

H: Maar die bij Sagarra.. je praat over rechts en over extreem rechts, wat is het verschil?

M: Dat zag je niet duidelijk.. maar het leek alsof ze meer wilden zijn als..

José: Bueno.. dit om het een beetje te vertellen.. wij waren zo tussen de CNT en de FAI in.. wij waren van de CNT en de FAI.. en zij...

M: Zij waren dezelfde..

M: Dat waren de mensen die later de straat opgingen?

M: Mira.. mira.. si.. Mira.. hoe we waren.. dat ik op een dag.. zeggen ze tegen me.. 'waarom gaan jullie niet bij de rijken dansen'.. en ik: 'igual que si.. voor hetzelfde geld wel..' zeg ik..

J: Van de rijken zeiden we toen...

M: Van de rijken zeiden we.. want wij hadden de balzaal van de Cinca.. de 'Bloem van de Cinca'.. Y.. zij die met z'n broer getrouwd is.. ik zei tegen haar.. 'vamos, laten we gaan'.. en ze zegt.: 'als je wilt wel'.. en we gingen met ons tweeën.. En we waren nog niet bij de deur.. of ze kwamen naar ons toe hollen om ons ten dans te vragen.. En de ene was ese.. ik wist dat hij me wel symp.. want.. ik vond hem wel een beetje aardig.. die.. van de Marinoso.. Mariano.. Ik was een goede vriendin van z'n vrouw.. toen we nog klein waren... daarna niet meer.. en hij kwam mij vragen.. en naar m'n schoonzus kwam een andere.. een die als smid werkte.. weet je.. En we dansten.. si.. vier of vijf dansen.. oei.. we hadden wel de hele middag willen dansen.. Maar we gingen om een uur weg.. en die twee bleven bien fastidiados.. want ze dachten dat we geen zin hadden om te gaan.. si, si si.. Y andabamos asi, todos muy bien.. todos.. En als het op een dag regende.. de jongeren: 'allez, laten we gaan dansen'... en we organiseerden een bal.. wij armen..

H: Met wat voor muziek?

M: Een grammofoon.. die de jongeren gekocht hadden.. en er was er een die er voor zorgde.. el Anito.. die hebben ze vermoord.. de rechtsen.. de arme ziel.. Hij is hier gebleven hier en is vermoord.. El Anito.. el Emilio ha llegado aqui, hij reikte niet verder dan tot hier (?).. Want af en toe zei hij tegen me: 'dans je.. dans met mij'.. sabes.. aqui me llegaba (?).. Francisco heette hij..

H: Maar hij was ook..

M: Links... si, si, si.. si.. dat geloof ik zeker.. en we pasabamos, amuseerden ons heel goed.. want als het eens een dag regende.. omdat alles hier landbouw was.. toen was alles landbouw hier.. dan konden we niet op het land werken.. 'allez'.. En als je de muziek hoort.. die behoorlijk hard klonk... 'er is bal.. er is bal'.. Wij zaten daar te naaien met vier of vijf meisjes.. pues.. dan gingen we een uur, of twee, daar 's middags heen.. En als het zondag was ging je.. graciosas.. naar de bronnen.. fuentes.. als het zomer was.. of wel.. midden op de middag als er geen bal was.. wandelde je naar de brug.. en praatte je.. over het een of ander.. muy familiar.. We waren allemaal erg unidos.. eensgezind..

H: En de rechtsen gingen met jullie...

M: Ah.. zij gingen.. no..no, no.. Uno podía darse un caso.. in bepaalde gevallen wel.. als iemand bijvoorbeeld op een bruiloft uitgenodigd wordt.. om er bij te zijn.. of zulke dingen.. maar nee.. dat was niet vaak.. Iedereen bleef aan z'n kant.. tiraba a su lado.. Wel een beetje tonta aan de ene kant.. want als je je vermengt.. kan je iemand overtuigen.. kan je praten en zo.. we waren een beetje.. een beetje.. toznudos.. ik weet niet hoe ik het je moet zeggen... een beetje.. Want.. als ik daar praat.. en ik praat met iedereen (van hen, de ellos? onduidelijk).. claro.. no pasaron derecho (?).. het zijn dingen uit de oorlog.. en die moeten we met rust laten.. dat moeten we doen.. en iedereen mirar

bien, van de goede kant bekijken.. Maar ik praat.. over mijn dingen.. en het lijkt mij als we dat zo gedaan hadden.. dat we elkaar beter begrepen zouden kunnen hebben.. Y a lo mejor.. en misschien zouden zij die met hun, los otros, waren.. met ons zijn, estaban con nosotros.. Maar we waren een beetje ferrimos (?).. iedereen aan zijn kant.. y alli.. Misschien is dat een beetje het Aragonese karakter.. misschien..

J: Maar en fin.. el caso es.. dit dorp was wel wat buitengewoon, he.. Want hier.. was de burguesia was.. was.. fascistisch.. over het algemeen.. Ze waren niet.. ze onderscheidden zich niet van de fascisten.. En ze bevochten.. conquistaron.. een serie.. van de arbeiders.. por alli.. arbeiders.. eh.. die ook grond hadden.. allemaal.. zoals ik je al zei.. iedereen had min of meer wat grond.. En ze bevochten die op een manier.. ze stelden zich tegenover hen op, ze vochten met hen, die ze bezaten.. ons..
M: Conque se pegaron.. Wat ze alleen al met m'n vader hebben gedaan.. M'n vader.. als er galeo, meningsverschil was.. er was een burgemeester die links was.. maar zodra er iets gebeurde, trokken, hij zich terug.. werd hij meteen ziek.. de broer van Melchor..

H: Ah.. die nu op de lijn van Felix zit..

M: Si.. Mijn vader.. zodra hij salia.. de deur uitging.. omdat hij van de jongeren hield en z'n idee gezond was.. dan wist hij meteen.. 'mira.. dat is er gebeurd.. pues.. ik voel me niet goed.. ga jij erheen, Alicia (?)'.. hij kwam altijd naar m'n vader toe.. En al lo mejor ging hij naar de guardia civil en hebben hem een paar keer geslagen.. en hij zei.. 'ze moeten'.. de guardia civil..: 'bueno, pues.. u zegt tegen ze dat ze zich terugtrekken.. en als we er nog een zien.. tegen wie we al twee keer gezegd hebben dat hij zich terug moest trekken.. en dat niet doet.. die rekenen we in'. M'n vader zei tegen hem: 'ook ik heb al drie of vier keer.. tegen iemand gezegd.. dat hij naar huis moest gaan.. dat weet ik.. maar we hoeven niet tot het uiterste te gaan.. zover hoeven we niet te gaan.. Gaan jullie..' Maar hij moest het tegen ze zeggen.. want de guardia civil kende ons niet goed.. de meeste kwamen uit andere plaatsen.. hm.. En m'n vader.. wilde altijd par.. zei altijd tegen ze.. en hij vond het vervelend dat de burgemeester niet..

Hetzelfde toen Fleta hier naartoe kwam.. pues.. dat was vroeg he... (hij was er vroeg bij?). Hij kwam hier praten in het centro.. Om wat te doen? Z'n eigen propaganda maken.. En hij was.. weet je wat hij was.. Ik was toen nog erg klein.. ik herinner me wat er gebeurde... Waar hij voor vocht.. Fleta was..

J: Ik was hier toen niet.. In het begin was ik er wel.. toen hij hier kwam.. om.. hij kwam.. toen hij hier een fiesta agricola hield.. dat was toen hij zegt.. hij zei tegen de burgemeester dat.. hij naar huis moest gaan.. dat hij zich moest terugtrekken.. dat hij de burgemeester niet uitgenodigd had.. dat hij niet wilde dan een man die.. en hij noemde de burgemeester toen links..

M: Bueno, pues.. hij zou later..

J: En later.. kwam hij terug.. toen ze.. die.. hier veroverd hadden.. toen kwam hij met een ander uit.. Madrid.. dat is waar Manuela over sprak..

M: Si.. hij ging spreken vanaf het balkon.. en de chicos zeiden..: 'we laten u niet praten'.. want claro.. hij was in het huis van de abuelos.. (van het centro obrero?) maar de jongeren

hadden meer te vertellen, mandaron mas, dan de abuelos.. en ze zeggen: 'als we u laten praten.. zal u over het balkon vertrekken..' En m'n vader, omdat hij ze kende.. zegt.. : 'hier gaat een catastrofe plaatsvinden..' En hij ging naar hem toe en zei: 'Miguel!..' en hij gaf hem geen enkele uitleg.. en hij zei tegen Fleta: ' Asi que no, niet doen!..' hij was toen een van de grootste tenoren van Spanje.. Hij pakte hem bij de arm en zegt. 'Miguel, hier kan je vanavond niet spreken kom mee, kom naar binnen..' en hij se quedo, bleef staan.. 'No, no, no, no.. ik meen het serieus he.. Hier spreek je niet, allez.. hij pakte hem bij de arm y lo quitó, trok hem mee.. En daarna had hij een hekel aan m'n vader.. dat hij hem niet had laten spreken en dat hij hem terugetrokken had.. En hij zegt: 'ik heb het gedaan om te voorkomen.. want ik wist dat de jongeren je van het balkon zouden gooien..' Want hij zou praten om propaganda te maken voor los otros, de anderen.. en dat wilden ze niet...

J: Ik was er in die tijd niet.. maar ik weet wat er gebeurde, claro..

M: dit was wat er gebeurde...

J: .. dat niemand wilde.. dat er een... extranjero, buitenlander.. kwam praten.. dat kwam hij doen.. tégen het centro republicano.. dat dacht iedereen.. Want toen hij begon te praten... el primer impulso (?).. hoorden ze meteen dat als hij geen fascist was.. dan was hij maar heel weinig minder..

M: Si, si.. voor de rechtsen.. Een bewijs is.. dat hij hier een.. verbena, feest hield.. en met niemand anders dan met mensen van hun.. En ze prikten, pincharon.. van buiten het dorp he.. de ricachones, he.. hij gaf een grandioos feest he.. op dat land met die appelbomen.. daar.. achter.. achter de torreta.. hoe heet die ah.. de torreta.. (H: Fleta?) si.. En.. en ik ging er naar binnen, want m'n tante.. die was zeer bevriend met eh... una prima mía.. dat was la Josefina.. zij was een die in aquello werkte.. claro.. zij konden naarbinnen.. en daardoor.. en ze bedekte me, me tapó.. ik weet niet hoe ze dat deed.. en ik kon naar binnen.. Pues.. uit het dorp waren niet meer.. dan vier rijken uitgenodigd.. en allemaal van de omliggende dorpen waren met auto's gekomen en zo.. en madre mia.. dan praat ik over hoeveel geleden.. 8, 9 jaar was ik toen.. En weet je wat de jongeren toen deden? Ze staken alle banden lek, despinchar a las ruedas a todos, a todos.. Toen ze 's morgens weg wilden gaan... troffen ze allemaal lekke banden aan, todos se encontraron con las ruedas rotas.. Zo namen ze wraak.. eh... iets doen in het dorp... en niet voor het dorp... alleen voor buitenstaanders.. y eso.. en Fleta was er met z'n novia.. hij was toen nog niet getrouwd.. no..

H: Hij heeft een vrij belangrijke rol gespeeld bij..

M: No se merece... hij verdient het niet.. dat ze dat plein aangelegd hebben.. De trein.. zou hier langskomen.. en door hem.. no.. Als hij het gewild zou hebben zou hij hier langskomen.. en heel veel dingen.. had hij hier kunnen doen.. maar hij heeft nooit iets gedaan..

H: Want de trein loopt langs Mequinenza....

M: .. en langs Monzón.. En een dorp als dit dat sin industrial, es industrial (?) was...

H: Maar had hij zoveel invloed..

M: Oh.. mucha.. ola.. of hij grote invloed had.. Hij was de.. beste tenor van Spanje.. en dat was iets.. in die tijd..

J: Hij was geklassificeerd als de beste in de wereld..

M: Oei.. hij was een goede tenor.. Si.. hij kwam.. en hij zong wel eens.. in het paleis.. boven.. van het balkon.. Maar.. een lied... Maar voor het dorp heeft hij niets gedaan.. niets..

J: Es que.. vanaf dat die ander kwam.. ya se terminó.. si..

H: Hij heeft ook een rol gespeeld bij de terreinen van de Solferino, vertelde men mij. Hij wilde een deel voor zichzelf kopen, inplaats voor de armen, die..

J: Over de terreinen? Si..

M: Siii..

J: Toen ze waren.. toen ze tapo.. toen ze dat organiseerden.. y.. de percelen voor de.. voor allemaal gelijk.. a todos nos somos igual(?).. Maar hij.. om dat hij in die tijd grote invloed had.. hij vroeg, pidio.. het hele stuk (beste grond?) helemaal voor hem alleen.. en.. als je dat doet ben je rechts.. esto al margen.. (onduidelijk).

H: En dit wisten de mensen van links?

M: Si.. si claro.. hij heeft niet anders dan slecht gedaan voor het dorp.. en ze hebben hem verschrikkelijk veel lof toegezwaard.. Claro, het zijn altijd de rechtsen die hier de dienst uitmaken, mandar.. er is.. niemand die.. Dit is wat me niet bevalt..

J: Se marchemos.. we waren met de helft van het dorp toen we vertrokken..

M: Bueno.. er kan nog wel iemand zijn..

J: Wij waren hier de helft..

H: Je praat nu over..

M: .. over toen.. over de percelen.. En toen.. toen ze dat met de percelen deden.. zagen ze.. toen alles gedaan was.. zei.. de hertog van Solferino.. toen hij zag hoe goed het gepland was.. alles.. en hoe goed ze klaargemaakt, voorbereid (de percelen) waren.. zegt hij.. 'u betaalt het in 25 jaar af.. maar het is mogelijk dat u niet meer betaalt..'.. y yo.. la intención se ve..

J: Hier vergis je je in..

M: He..

J: Hier vergis je je.. Het was al 25 jaar.. en toen die delegatie uit Madrid kwam.. met hem.. toen zei die.. toen zei hij.. 'bueno.. u moest het in 25 jaar afbetalen.. maar nu in 50 jaar'.. en ze ondertekende dit in het paleis.. 'en.. waarschijnlijk, a lo mejor.. zal de prijs verlaagd worden..'

M: Dat lijkt er op, es parecido, he?

J: Het lijkt er op.. maar het is niet hetzelfde..

H: De 25 jaar waren al eerder overeengekomen, en daar werd 50 jaar van gemaakt, en later..

M: Ze zijn in Madrid.. daar zijn we niet heen gegaan.. we zijn geen egoïsten.. Als we net zoals zij malos waren.. want zij..

J: .. of als we allemaal die vertrokken zijn ze zouden zien..

M: Want zij..

H: Loont het de moeite om ze te zien?

M: Hombre, claro.. want ze namen alles in beslag.. claro..

H: Ik heb misschien nog wel mogelijkheden om ze te achterhalen, als jullie willen..

M: Poes.... zie je.. wat ze gedaan hebben.. M'n zus.. die kwam.. want zij drie maanden weggeweest.. ze kwam en vroeg om het perceel van z'n (= haar man's) vader.. en ze gaven het haar niet... Ze zeiden dat ze maar een ander moest nemen...

H: Na afoop van de oorlog, binnen drie maanden?

M: Si.. si.. si. Na.. drie maanden nadat de oorlog was afgelopen.. pakten ze m'n zwager op... namen ze hem gevangen.. hij was rechts.. maar.. ze pakten hem op omdat (onduidelijk).. Hij mengde zich.. hij zag de krijgsgevangenen.. en hij voegde zich bij hen, se metió alli.. Hij zegt. 'ik wil niet meer vechten'.. en hij voegde zich bij hen.. En claro.. toen ze in Montjuich aankwamen werden ze in Barcelona gevangen genomen.. M'n zus was met ons meegekomen, en na drie maanden, pues.. omdat hij vrij was.. kwam ze hierheen.. en vroeg om ons perceel dat ze haar niet wilden geven.. M'n zus had dus nog steeds een perceel.. no.. no.. ze zeiden dat ze een ander moest nemen.. maar dat van haar ouders niet.. En zo deden ze dat met iedereen.. ze namen de percelen in en verkochten ze.. en maakten zichzelf eigenaars.. Velen die van andere dorpen kwamen, actos de hacer mal(?)... want er waren er die in andere dorpen slecht gedaan hadden.. dat weten we.. Er was er een, die is nu dood.. die schopte kinderen, pegaba con el pied.. en met z'n geweer.. in z'n handen.. totdat ze verdronken.. ze waren in de rivier gesprongen, se echaron.. weet je.. para que se fueran.. los niños (?).. En zo verdronken ze.. en hij sloeg mensen.. die.. die.. ese, ese.. en hij vestigde, se ha montado, hier.. hij was niet van hier.. We hebben dit allemaal geweten.. we wisten dit alles.. alles... En er kwamen veel buitenstaanders, forasteros.. en die namen percelen.. en zij van hier.. Mira... dezelfde die een beetje links geweest waren... pues.. estaban como.. ze waren bang.. en ze waren, gingen met hen.. si.. gingen met ze mee..

H: En ze namen niet..

M: Dat wilden ze niet.. Maar het centro.. dat is.. is.. zeker.. dat.. dat ze dat weer in bezit zouden kunnen nemen.. als ze naar Madrid waren gegaan.. dan hadden ze alles terug kunnen krijgen.. wij die nog over zijn van de kinderen van... bijvoorbeeld.. zijn vader was niet van het centro.. maar ik wel.. We hebben kunnen gaan.. een delegatie van allen die.. pero.. een paar oudjes, ancianos.. die nu dood zijn.. waren daar een beetje mee bezig.. vier hielden zich hier wat mee bezig.. maar met angst.. no..

H: In het dorp zelf?

M: ... no.. no tuvieron valor de seguir adelante.. ze waren niet krachtig genoeg om verder te gaan..

J: Als wij... hadden kunnen terugkeren.. of.. hetzelfde.. zouden we allemaal kunnen terugkomen.. wij die vertrokken zijn.. en we zouden het terug kunnen krijgen.. he..

M: A.. si.. net als de percelen.. net als het centro.. Want het ligt in Madrid.. dat van de percelen ligt in Madrid... En het bewijs is.. wij kennen iemand.. dezelfde.. die z'n broer had.. die zou onmiddellijk naar ons toe komen als we hier kwamen.. en hij zou zeker weten wie ze heeft afgenomen, se la quitarian... En hij heeft ook nog een stuk, he.. dat betaald is.. door z'n broer.. Dat van.. de grond van de duque de Solferino.. van het

centro.. die ze afgenomen hebben om huizen voor zichzelf neer te zetten.. die was al betaald.. en ze hadden 't op schrift gesteld.. Want er is een huis waar niemand woont... dat was van Gabriel.. Sender.. hij was secretaris en het was van hem.. dat huis.. dat was neergezet door ese.. de duque de Solferino.. en niemand is er in getrokken.. het staat leeg.. dat huis.. Want z'n familie is niet gekomen om het te bezetten.. en je ziet dat niemand er is gaan wonen. En de solar van z'n broer (Eusebio).. hij (José) was het die het hem zei.. die solar is van mij, he.. je weet dat die van mij is.. hij heeft het hem gezegd.. maar z'n broer: 'oh, es igual, dat maakt me niet uit'.. er was geen belangstelling voor.. als je daar bent. Als we hadden gezegd.. dan zouden we misschien iets kunnen bereiken.. als we hier twee of drie jaar aaneengesloten gewoond zouden hebben, maar.. je was daar en je woonde daar.. en je had iets van zekerheid kunnen opbouwen voor als je met pensioen gaat.. maar dan had je terug moeten komen om de grond terug te eisen.. Als het tenminste nog voor een ideaal geweest zou zijn, zouden we waarschijnlijk alles achtergelaten hebben en allemaal gekomen zijn.. maar omdat het om interes, geld ging.. bleef je in Frankrijk. We hielpen elkaar met alles.. we waren zeer eensgezind.. en als er een desgraciado, ongelukkige was.. die geholpen moest worden.. dan hielpen we hem allemaal..

H: Voordat we over de periode in Frankrijk verdergaan, kun je je iets herinneren van toen de republiek kwam?

M: Ik herinner me, maar niet veel.. ik was toen..

J: het was 14 april 1931..

M: Ik herinner me niets, zie je wel. Ik weet dat m'n oom Manollo.. de woonde in Tarrasa.. en die schreef naar papa.. 'we hebben nu de republiek..' zei hij.. 'en we zullen galeo, rotzooi krijgen.. en hij zal niet lang duren.. en strijd..' Hij was ook erg listo, slim.. m'n oom.

H: Maar hier in het dorp, op het plein bijvoorbeeld, veranderde veel, nietwaar? Het kruis..

J: Dat hebben ze naar beneden gehaald..

H: Kun je je dat nog herinneren?

J: Ik nam er deel aan.. ik deed er aan mee, haha.

H: Wat hebben jullie gedaan?

J: Voor ons vertegenwoordigde.. iets.. dat ons niet beviel.. dat kruis.. als het iets anders was.. dat ergens toe diende.. maar een kruis..

H: Met hoeveel mensen waar jullie toen?

J: Met weinig.. vier of vijf..

H: Maar was dat genoeg om het kruis neer te halen?

J: Oh, ja.. het kruis naar beneden.. met een touw.. en hoe, hoe.. allemaal tegelijk..

M: Toen de republiek.. met de begraafplaats.. ik geloof dat er nu een parking is..

J: Je vergist je nu.. stop eens..
(onderbreking.)

H: Over het kerkhof..

M: Dat was achter de kerk.. toen papa het bevel gaf over de muur.. en achter het kerkhof was er een voor de kinderen die niet gedoopt waren.. en daar werden ze por lo civil begraven.. er was

er een voor de christelijken en voor de niet-christelijken en daartussen stond een muur.. en de regering gaf het bevel.. dat deze muren weggehaald moesten worden.. want iedereen was gelijk.. en dat lag al een tijdje op het gemeentehuis.. en papa wist dat.. hij was ook lid.. En op de dag dat...el chico.. volgens mij was het bij die begrafenis.. begraven werd.. die van Agueda.. ik weet het niet zeker.. ik was klein.. nog heel klein.. En papa zei tegen ze..: 'en deze muur, sefior Dolicio,', en zegt m'm vader: 'deze muur kunnen jullie op mijn verantwoording naar beneden halen, want op het gemeentehuis ligt het.. dat het gedaan moet worden..' En ze haalden hem naar beneden.. in rouwkleiding.. want het was een begrafenis.. ze trokken de muur omver..

J: Ze duwden..

M: Ze duwden hem omver, ja.. en zo waren er niet langer twee begraafplaatsen.. nu allemaal op hetzelfde kerkhof.. En er waren mensen die dat maar niets vonden..

H: Maar werden voor de republiek dan al dingen por lo civil gedaan?

J: Nee.. alleen op het kerkhof.. daar lagen zij die niet gedoopt waren.. en dat waren kinderen.. vooral kinderen.. op het kerkhof..

(José bevond zich toen niet in het dorp, maar heeft erover horen praten.)

M: We waren toen muy unidos, heel eensgezind, he.. toen het oorlog was.. In alle huizen.. van alle families waar de echtgenoten gevangen zaten.. hielpen ze allemaal met zaaien en cortar.. alles was geregeld..

H: Je praat nu over na de opstand van '33..

M: Ja.. ik zeg het je om de eensgezindheid die we toen hadden..

H: Was je hier toen de opstand van december plaatsvond?

M: De achtste december? Si.. ik moest toen aan een ding werken.. we hadden veel beesten.. en met m'n moeder gingen we ze mantenerlos, ze onderhouden.. dat regelden wij, daar zorgden wij voor.. En toen kwam m'n cufado.. die was rechts.. maar hij kwam ook op het land werken en.. m'n zus was hem aan het helpen en zij kwam hierheen.. m'n cufado, zwager was nooit links geweest, m'n zus wel.. en toen m'n vader gevangen werd gezet kwamen ze hier leven.. ze sliepen hier ook..

H: Waarom pakten ze je vader op?

M: Eh.. omdat hij bij de jongeren was.. met een escopeta.. een jachtgeweer.. hahaha.. hij had niets gedaan.. hij verloor het.. een jachtgeweer dat door een oom mee uit Frankrijk was gebracht.. Hij was jefe van de trein.. en hij had een paar mooie geweren voor ons meegenomen.. om te jagen.. En op die dag verloor m'n vader het.. ze namen het hem af en ik weet niet waar het naartoe is gegaan.. En de gevangenen waren allemaal daar.. ze pakten ze op.. en daarna kwamen ze zoeken in alle huizen.. en kwam de guardia civil en duwde onmiddellijk het pistool tegen z'n buik..

H: In de buik van wie?

M: Van m'n vader.. en hij zegt..: 'waar was je gisteren?'.. en hij zegt: 'hier in huis'.. 'Hier, dat is een leugen, hier was je niet', en m'n vader.. de pobre.. hij vond het vervelend om leugens te vertellen (?).. want hier zijn we komen zoeken.. en

iemand had iets gezegd.. en ze stopten, se separaron, in dit huis.. y ya no functionaron aqui (?).
Want m'n vader.. die regelde in dat huis van Sagarra.. verzorgde daar de beesten.. hij was een soort van veearts.. net zoals Luis.. Ze kwamen hem roepen om naar de cura te gaan.. de cura had toen nog koeien.. er kwamen ook anderen en m'n vader behandelde de koeien.. gratis he.. en hij deed wat hem goed leek om ze beter te maken..
En, claro, toen de guardia civil kwam, dat is toen ze zijn broer opgepakt hebben en zo verschrikkelijk geslagen hebben, omdat de eerste kaakslag die ze hem gaven hij die teruggaf.. en daarna sloegen ze hem.. en dat ze hem niet vermoord hebben.. ya te digo.. want z'n moeder schreeuwde het uit.. en z'n zus.. Rogelia.. en de andere guardia civil.. die zei: 'niet doden.. dood hem niet.. ik heb ook een moeder..' en ze sloegen hem hasta arriba.. En m'n vader.. droeg nog steeds het jachtgeweer.. want hij bewaakte het centro.. daar zaten ze allemaal bijeen.. in het centro.. de rechtsen.. En toen m'n vader bij het huis van Sagarra aankwam.. liep hij nog met het geweer.. en zij zei.. 'tio, laat dat hier!' en ze trok hem naarbinnen.. ze was rechts.. maar ze zei... 'want ze gaan iedereen vermoorden.. de guardia civil.. iedereen..' om het dorp weer in te nemen. En ze haalden het daar weg op zekere nacht.. ze haalden het daar weg.. en namen het jachtgeweer mee... Dat moet wel zo zijn, want papa had het niet meer.. En op een nacht kwamen ze bij ons thuis.. een nacht.. ze kwamen papa ophalen..
(einde kant 1.)

hem
hem

... ze zagen.. we dachten dat zij het waren.. want ze doorzochten alle huizen.. en toen ze hier aankwamen toen stopten ze ermee.. Hij zei: 'we gaan.. verder gaan we niet'.. en ze waren al dicht bij deze deur maar ze gingen weer weg. En claro, omdat ik in huis was.. toen ze de volgende dag opnieuw de straat doorzochten, begonnen ze in ons huis. Papa had al weg moeten zijn.. misschien was hij gewaarschuwd.. dat weet ik niet. We weten niet wie het was maar of waarom, maar daar waren ze gestopt.. En eerste wat ze de volgende dag deden, was aquel placido a mi padre (?).. en hij zegt: 'poco (?) hombre, waar was je gisteren?'.. Hij zegt: 'thuis.. gisteravond'. Zegt hij: 'hier was u niet'. En toen zei ik: 'm'n vader was hier, hij kwam thuis toen het donker werd. En u bent hier gestopt, u bent niet verder gegaan dan het huis van Celestrino, u heeft het huis van Celestrino nog doorzocht'.. en claro, ik had dat gezien.. en de zaak stond er slecht voor.. maar ik verdedigde hem en zo.. en m'n vader zei later: 'deze chica heeft me gered.. want die man werkte zo op m'n zenuwen.. en om hem te zeggen dat ik hier was.. dat zou ik niet volgehouden hebben..' Maar omdat ik dit gezegd had, pues, claro, hielden ze.. maar ze doorzochten alles en beneden vonden ze geld en ze zeiden: 'waarom wilt u de revolutie. U hebt alles in huis... zoveel geld en u heeft..' want ze bekeken alles. Maar m'n vader zei niets.. maar ze namen hem mee.. ze namen hem toen gevangen.. Vijf maanden.. in Jaca.. si, si.. Maar ze behandelde hem slecht he.. hij ging bijna dood.. (?) (stukje onverstaanbaar)

Want dat ze
het huis
niet
doorzocht
heerden
konden ze
dat niet
weten

- H: Waren er in '33 ook vrouwen bij, bij die opstand?
J: Ja er waren twee vrouwen gevangen genomen..
M: Ja ze hadden ook twee vrouwen opgepakt.. die hadden met de vlag gelopen of ik weet niet wat.. si..

J: Ze hebben in de gevangenis gezeten.

H: En jullie gingen ook de straat op en deden mee aan de opstand?

M: Ehe.. toen de fascistien se echan en la calle, de straat opgingen, zoals ze dat noemen, zaten zij in Monzón. De man van zijn zus die.. ze waren nog verloofd..

J: Maar dat was al met de oorlog, later.

H: Maar in '33. waren er toen vrouwen bij?

M: No, toen waren er geen vrouwen bij.

J: Si, Mercedes en die andere.. die zaten in de gevangenis, twee waren het er..

H: Jij was toen 13 jaar?

M: Ik was er wel, maar ik wist niet wat er allemaal gebeurde, ik had de dingen kunnen weten, maar ik had er toen nog geen idee van... Weet je, als je je die momenten realiseert.. dan word je wat bang he.. Niet omdat je ooit iemand kwaad gedaan hebt.. want ik heb nooit iets gedaan.. Tegen mij kan geen enkele fascist zeggen dat ik.. iemand gecompromiteerd heb..

Toen ze die casta.. canastas.. manden met wapens wegbrachten.. één van hen is de zus van zijn cuffado, zwager.. die is dood.. de moeder van de burgemeester.. de moeder en de vader waren de principales, de belangrijkste, de eersten.. zei ik: 'oi..', toen zij.. in dit dorp wist niemand het, maar zij droegen wapens en ze wisten al dat ze de straat op zouden komen die middag.. en ze brachten wapens naar de kerk.. naar boven..

H: Vrouwen?

M: Si, si.. las de ellos.. zij van hun.. uit het huis van Salvador.. en Mariano.. en ik zei.. ik zei.. : 'Mira, kijk eens, wat doen zij, wat zijn zij aan het doen? En ik zeg: ' En eso, waar gaan jullie daarmee heen', en ze zegt: 'eso, dit is, om ons te verdedigen'. Ik zeg: 'ik weet het niet, waartegen moeten jullie je verdedigen als er geen hond is? In dit dorp is geen man te vinden'. Alle jonge mannen, alle mannen waren weg.. er waren nog een handvol, vier oudjes. Dus ik zeg: 'waarom moeten jullie je verdedigen als er niemand is die jullie aanvalt? Zelfs de honden zijn niet kwaadaardig. Niemand kan zeggen dat ik ooit iemand heb aangevallen. Ik heb altijd gezegd.. zij die er waren.. iedereen heeft recht om te leven.. zowel de een als de ander, los unos que los otros..

H: In '36 was jouw vader toen ook in Monzon?

M: No, de jongeren.. mijn vader was toen hier.. M'n vader zei toen tegen me: 'allez, '.. toen hij zag dat ze de straat op waren gekomen.. toen de guardia civil bij ons was aangekomen.. we stonden bij de deur van het centro.. want m'n vader altijd: 'naar het centro, naar het centro!' En we stonden daar.. en we waren allemaal gekomen.. het zal zo'n drie of vier uur geweest zijn.. 'oei...!', zeg ik, 'mira, ze zijn de straat opgekomen.. ze maken er gebruik van dat de jongeren er niet zijn.. Daarom moesten die wapens daarheen.. M'n vader zegt: 'Manuela, naar huis!' En ik: 'si, si, ja ik ga al', maar no me pilló.. ik ging niet naar huis, want voor de revolutie.. was ik hier. En m'n oom die m'n vader was komen halen om naar het centro te gaan, m'n vader wist het niet, ik wist het wel.. dat ze die gingen uitroepen, instalar..

J: Ze praat nu over '33.

M: Over '33, si.. Maar ik heb het er daarom over.. over wat me toen is overkomen. Tegen mij zei de verloofde van zijn zuster.. we dansten die middag heel veel..die zei: 'vanavond kun je maar beter niet uitgaan, ga maar niet naar el baile.. er gaat wat gebeuren, galeo.' En ik ging niet uit.. en m'n vader, het lijkt erop alsof hij het vermoedde, se lo pensaba, want hij ging iedere dag naar het centro, en die dag ging hij naar bed... En het regende hard.. en hij zei: 'vanavond ga ik niet', en ik dacht bij mezelf, 'dat is maar beter ook, dat papa niet gaat'. En, claro, al snel hoorde je, misschien een schot in de lucht, maar dat er iets gebeurde.. En m'n oom Manolo, die ooit hier beneden woonde.. die was erg betrokken bij alles, en hij wist het.. hij was meer betrokken dan m'n vader, hij was meer.. en: 'Enchan! (naam?) ben je al naar bed? Allez, vamos, laten we naar het centrum gaan allez, en pak je jachtgeweer en we gaan naar het centro!' En m'n vader stond op en ging met m'n oom naar het centro. En m'n tante.. en de chico.. bleven hier. En claro, af en toe hoorde je een schot en boem... se tiró en mano de fleta (onduidelijk?) en ze schreeuwde: 'oh, ooh!' zodat ze in Alcolea konden horen dat het dorp in handen bezet was door de linksen. En hier was die vrouw, m'n moeder was er niet, anders zou ze wel bij ons zijn gebleven (onduidelijk?), claro, maar m'n tante die er was met m'n neef, die is wat jonger dan ik, met ieder schot dat ze hoorde schreeuwde ze: 'hijo mio, m'n zoon,' zei ze, 'nu heb je geen vader meer!' (haha.) En dat, ik heb een nacht in huis doorgebracht die ik niet nog eens zou willen meemaken, en eso, daarom toen met de oorlog kwam ik niet hierheen maar ging ik naar het huis van m'n grootmoeder, in calle Sartén. Ik zei tegen papa: 'ja ik ga papa', maar ik ging er niet heen.

(casa Colas is het huis van de grootouders.)

En daar in calle Sartén brachten ze de gewonden heen en die behandelden, verzorgden we zo goed we konden, dat was in het huis van m'n tante.. m'n oom was ook behoorlijk betrokken.. dat is degene, dat is wat ze zeggen, die ze hier gevangen hebben genomen, ja hij was een gevangene.. en como le soltaron pues, le pegaron de vez en cuando, pues, hij was een, niet de belangrijkste.. maar hij ging ook aan het werk en hielp iedereen altijd.. en daarna.. werd hij bekritiseerd.. want er zijn mensen, die zijn een poco esto.. die zijn nu eenmaal zo. Ze hadden hem gevangen genomen.. en dan.. wat een geluk had hij dat hij daar ^{had gezeten} ~~was~~.. dat zeiden de anderen die met hem op het land werkten en hij zei: 'mira, que suerte, met die krukken die ik soms moet gebruiken..

Si.. en dat zijn dingen waaraan je maar beter niet kunt denken. Jouw interesseren die dingen, voor je werk.. maar als je eenmaal begint met denken, ja vale.. het beter om dat achter je te laten, want je wordt er nog steeds zenuwachtig van..

H: Op dit moment ook?

M: Si. Omdat het me pijn doet.. want we leefden hier heel goed, en om hen moesten we vertrekken. We hebben het goed gehad in het buitenland, daar heb ik niet over te klagen. Wij hadden 't vrijwel direkt goede georganiseerd, nos organizamos bien, omdat we werkten, leefden we goed en men respekteerde ons zeer. De kinderen, als er eens iets niet goed ging of er een slecht cijfer was, ik stapte overal op af. En me espabilé para pronto, ik werd heel slim.. als er eens een brief kwam.. ik met mijn frans.. en de kinderen, muy chiquititos, nog heel klein, die vertaalden hem

dan, en muy limpio, heel zuiver. Want ik, nog steeds maak ik fouten, weet je.. ik kan niet goed schrijven. We gingen wel zo'n beetje.. maar als je ergens bent.. zonder hogar, thuis.. en dan studeren, zonder iets.. dat is moeilijk, he.. En ik begon al snel te naaien.. en.. om iets te verdienen, want claro, we werkten maar verdienden weinig.. Maar ik.. bij de kinderen.. mijn kinderen zijn nooit alleen gelaten.. M'n zoon was negen jaar toen hij naast me zat te naaien.. en nog steeds kan hij met de naaimachine omgaan.. en hij ging spelen.. maar hij was altijd in de buurt van z'n moeder.. Als ik de naaimachine niet gebruikte dan zei hij altijd: 'mama, mag ik er even mee spelen?', en dan met het wiel 'rororo'.. En de dochter hetzelfde.. ze gingen.. ze konden allebei doorleren.. maar de chica.. toen ze bij de probe (een franse school) was gekomen zei ze: 'Ik wil gaan naaien. Ik wil niet nog langer naar school, waarom altijd maar naar school gaan?' En dus ging ze leren naaien. Ze was drie jaar in opleiding voor naaister.. (ze moest 10.000 franc betalen, onduidelijk waarvoor en ging naar de principal om te vragen of de dochter niet nog wat langer kon blijven om zich te perfectioneren.) Jose onderbreekt: dit is geen geschiedenis, he.. M: Nee, maar dat is het leven dat we in Frankrijk hebben geleid.

H: Daarvoor praatte je erover dat het je spijt dat jullie hierom moesten vertrekken, omdat jullie het hier goed hadden, en daarna stapte je op andere dingen over.

M: Si, want we hadden het hier goed, hoewel... we hebben niemand kwaad gedaan.. Esto.. deze geschiedenis, sables, dit maakt me ook een beetje nerveus.. Ik wil voor niemand iets slecht.. ik wens voor iedereen het beste.. maar.....

H: Was er haat, odio in het dorp?

M: Ik weet niet of het haat is.. ik weet het niet.. ik weet niet hoe je het wil noemen.. ik weet het niet. Ik haat niemand... el que va aqui, die behandel ik onverschillig... zoals iets dat je niet interesseert... Iedereen leeft z'n eigen leven en ik.. zoals ik je al zei.. tu... je.. leven.. je enthousiasme moet je beleven.. moet je overdragen.. en het is een ideaal dat volgens mij heel mooi is.. om libertario te zijn...

H: De jaren na '33 waren ook moeilijk he? Met repressie en..

J: .. no.. in die tijd niet..

M: Nee, want wij waren heel krachtig, muy valiente.. en we wisten ons te verdedigen.

M: Nee, want de kwestie is dat wij die achterbleven waren, we waren erg eensgezind, we vormden groepen.. en iedere dag na het werk... dan gingen we bijvoorbeeld naar het land van haar vader.. en anderen naar het land van een ander..

M: Ook al werden we onderdrukt.. we gingen vooruit.. allemaal samen.. En die van rechts deden ons niets.. en later toen ze met de kollektivisatie begonnen en samen gingen werken.. hinderden ze ons ook niet.. dat zeg ik.. maar ik ging nooit naar het kollektief..

H: Waarom niet?

M: Het onze, numero 2, daar zaten we met 5 families in.

H: Waarom hebben jullie een eigen kollektief gevormd?

M: Dat zei ik je al, mijn vader wilde niet gaan werken met...

hun, ellos.

J: Volgens mij was het belangrijker dat hij met rust gelaten wilde worden..

M: .. dat deden ze ook..

J: Want in het begin was er bijna niemand die erin wilde. In het begin.. toen het gevormd werd.. wilde niemand erbij.. En later kwamen ze er allemaal bij.. zelfs de aguantiles (?).

M: Wij, toen ze zeiden.. brachten we alles, he.. en vooral die oom, he..

J: Gabriel..

M: We brachten.. mijn vader had van alles.. voor de koeien.. die hij had.. en er was geld in huis.. en m'n vader verkocht een stier.. en ze betaalden met geld.. en dat bracht hij er ook heen.. Anderen namen.. maar hij bracht het erheen.. en alles wat hij verkocht.. En later, claro.. alles, alles ter beschikking van iedereen. Maar claro, hij verkoos alleen te werken, hij was bijna gelukkig.. maar hij heeft altijd verkozen om alleen te werken, m'n vader, weet je. Hij werkte alleen.. maar precies hetzelfde: alles naar dezelfde plek, naar de grote voorraad.. al montón.. alles wat hij had.. maar werken: alleen. En ze gingen met de novillos naar Lérida, en ze brachten levensmiddelen mee terug, ropa, stoffen, kleding... en alle dingen die mensen hier nodig hadden (?). En die oom, die zo.. hij ging met m'n vader om alsof ze broers waren.. die werd afgevaardigde van de abastos... Ik werkte in de cooperatie om het te verdelen, para distribuir, ondanks dat ik zo jong was.. en met de secretario.. ese.. Manuel.. we waren daar samen..

H: Ah, si?

M: Ja in de cooperatie.. hij was ook erg vivo.. uitgekookt, ik ook.. en soms zag ik het.. altijd als er een van hem kwam.. dan gaf hij die altijd een beetje meer.. en ik: 'He, Manuel.. pas op, he.. pas op....'

H: Manuel wil over die dingen praten?

M: El.. oh no.. hij is erg rechts.. en dat is hij altijd geweest.. En we zaten daar samen.. en we gaven iedereen hetzelfde rantsoen.. iedereen.. koffie, suiker, van alles.. van alles.. Zoveel (mensen) in ieder huis.. dan zoveel.. En ik zei wel een tegen m'n oom: 'ik heb iets gezien dat me niet beviel'... het lijkt me dat daar.. en m'n oom zijn: 'pues.. je moet er blijven.. en als je onrechtvaardigheden ziet dan laat je die niet..' claro. We zouden dingen mee kunnen nemen.. maar.. m'n oom gaf mantels aan de anderen.. en wij kregen niets.. maar zei m'n oom: 'voor jullie zullen we dat wel regelen.. er waren er twee tekort.. voor m'n zus en voor mij.. En op een dag moest een meisje een kies laten trekken.. hij ging met haar naar de tandarts in Lérida.. en toen kocht m'n oom ook voor ons.. kleding om.. Maar zo niet.. dan zouden we zonder iets gebleven zijn.. Maar omdat hij de baas van het gezin was... ha,ha,ha... Nee.. dat zou niets uitmaken, het is mij hetzelfde....

H: En van de vrije liefde, wat wisten jullie daarvan?

J: Vrije liefde.. ha, ha... dat is men nog steeds niet gewend.. haha.. om te practicar.. in praktijk te brengen..

Maar we hebben daar wel over gesproken..

M: Ja.. in Frankrijk praatten we daar over... over de unión libre..

J: Maar la unión libre is niet hetzelfde als amor libre, he..

H: Wat is het verschil?

J: ..... ik geloof dat amor libre is.. een vorm... dat ieder met z'n verantwoordelijkheid.. en... de.. liefde bedrijft.. met iemand van wie die houdt.. Maar, al la.. waarover we eerder spraken dat is niet hetzelfde.. Want er zijn er wel.. die de vrije liefde bedrijven.. maar zonder dat ze samen wonen.. entonces.. als je van iemand houdt.. en je verantwoording...

M: Wij leven nu 51 jaar samen, en er is geen enkel inconveniente.. wanklank, punt waarin we niet overeenstemmen... geweest. We leefden altijd met duidelijke ideeën, ideas exactas... we hebben ons aangepast aan elkaar.. nee.. want die waren altijd dezelfde... en zo leefden we voort, rodeamos.. De dochter was 26 jaar.. en ze wilde niet trouwen.. maar zei ze.. 'als er kinderen komen..' en die wilde ze hebben.. 'dan zal ik daarna problemen krijgen.. met papieren en zo..' De kleindochter is niet getrouwd.. haar zoon draagt de naam van haar.. en ze zei tegen de vader..: 'mijn kind zal mijn naam hebben'.. en hij aksepteerde dat.

Wij niet.. wij hebben papieren.. van de burgerlijke stand, por lo civil..

H: Maar in de jaren '30, gebeurde het niet dat iemand met één persoon omging en daarna met een ander?

J en M: No, no..

M: Er werd gesproken over amor libre.. maar die werd niet in praktijk gebracht.. want.. ze gingen bij elkaar wonen, se unían, en ik ken heel veel paren.. heel veel paren kan ik wel zeggen.. en die zijn nog steeds samen.. no.. Ook hier in Toulouse.. zijn er verschillende.. no.. Die gaan nog steeds met elkaar verder..

H: Weet je of hier groepen van Mujeres Libres bestonden?

M: No esta.. we zeiden geen Mujeres Libres.. yo.. Toen we in Frankrijk aankwamen vormden we er een.. in het dorpje waar we zaten waren we een groep.. eh.. in Toulouse was er al een.. en wij waren met 5 of 6 en vormden Mujeres Libres.. pues.. we waren.. we hadden.. het carnet van de CNT.. we waren georganiseerd.. no sé.. En de kinderen, los chicos, die vormden de Juventudes Libertarios.. die leerden esperanto... onze dochter.. en anderen.. een woont nu in Parijs.. de ander daar.. Toen de fabriek waarin ze werkten er mee ophield... ging iedereen ergens anders heen.. Veel gingen er naar Toulouse, anderen naar Parijs... en anderen kwamen terug.. ik heb een huis voor ze gezocht.. en later gingen ze naar Toulouse.. en vertrokken we daar allemaal naartoe.. We waren hier muy bien orientados.. goed georganiseerd.. we waren met 5 of zes families.. allemaal van dezelfde organisatie.. van de CNT.. maar we vertrokken daar heen.. en zij gingen hun weg.. maar we bleven aan dezelfde kant.. met dezelfde ideeën.. Ik.. op een gegeven moment.. weet je.. er waren mensen die mas apurados, er slechter aan toe waren dan wij.. ze konden niet eten (?), ze hadden geen werk.. wel.. iedereen hielp.. je gaf wat.. Wij niet he.. maar er waren er.. ik zeg wel eens.. zes carnets kun je niet in huis hebben he.. maar we gaven wat we konden.. en we namen mensen op.. in ons huis hebben we altijd mensen opgenomen.. altijd.. We hadden altijd mensen..

En nog steeds.. hij heeft er drie.. 3 of 4? hoeveel heb je er? Carnets? Die van de FAI..

J: Daar hebben ze geen carnet..

M: Nee, maar je betaalt contributie..

J: Van de CNT.. en SIA..

M: Drie.. Oh.. zegels hier.. en zegels daar.. om anderen te helpen.. En ik zeg je.. er waren er veel.. maar wij waren een van de eersten.. maar ik zeg.. met datgeen we verdienden.. en de kinderen die studeerden.. en uit trots.. van eso.. van de Spanjaarden.. hadden ze geen beurzen.. want de dochter was vluchteling.. en toen ze geboren was was ze Spaanse.. en de zoon ook.. En de dochter.. ik heb het nog in huis.. als je bij ons komt zal ik het je laten zien.. het carnet van vluchteling.. totdat ze 16 jaar was. Toen zei ze: 'mama, omdat we hier blijven, wil ik daarheen waar ook de Fransen gaan..' en afhankelijk van de plekken waar je heen wilt gaan.. als je niet frans bent.. dingen bij de staat.. of andere dingen die je interesseren.. die kan je niet doen.. als je buitenlander was.. En toen ze 16 was.. en de zoon was 8 of 9 jaar.. toen zei ze : 'ik wil Frans worden.. als jullie er geen bezwaar tegen hebben.. ik wil Française worden.. We zeiden.. 'goed als je Française wil worden.. dan doen we dat voor je broer ook..' En later kon hij altijd zeggen of hij zo door wilden gaan of niet.. maar omdat hij dan hier (in Spanje) in dienst zou moeten.. en dat wilde hij niet, hahaha.. en hij bleef het dus..

Maar de kinderen zijn dus toen Frans geworden.. maar we hadden toen geen beurzen.. we hadden niets.. en allebei hadden ze hun studies.. en de zoon zelfs tot bijna 20 jaar.. 19 was hij toen hij in dienst ging en toen hield hij op met studeren.. En de dochter hetzelfde.. ze ging.. een jaar voor ze trouwde ging ze weg.. ze trouwde op haar 22ste.. zonder ons ooit betaald te hebben.. En het was in die tijd dat ik wel eens zei.. we kunnen al die contributie niet opbrengen.. we zijn muy apurados.. erg arm.. we moesten de onze.. verlagen.. Ik ook... ik ging wel.. maar alleen hij betaalde contributie.. voor ons twee..

Ahora.. in zegels en suplementos.. heb ik m'n contributie toch ook betaald.. want als ze betaalden.. per jaar of per zes maanden.. pues, bueno... dan geef je altijd een goede donatie voor... Nee.. we hebben altijd gedaan wat we konden.. We konden wel geen huis kopen... maar we hebben erg goed geleefd.. en we deden wat we wilden, we zijn tevreden..

En tot aan de kinderen toe.. ze hebben nu allebei een eigen huis, ze wonen op zichzelf... maar ook zij hebben kunnen doen wat ze wilden.. dat kan je wel zeggen.. want.. ik zei ze vaak.. : 'wees maar niet bang.. ik kan naaien..' want hun vader verdiende niet genoeg.. Ik naaide.. voor andere mensen.. Ik zei: 'naaien, schoonmaken.. het maakt niet uit wat.. als jullie willen studeren.. al is het tot je vijftigste.. dan kan je studeren..'

J: Dit vindt ze allemaal niet interessant, (ik dus).

M: Ze kan toch weglaten wat haar niet interesseert...

Nee.. maar we hebben vrij kunnen leven.. doen wat we wilden.. we hebben een muy bonita leven gehad, heel goed..

We gingen hiervandaan met wat we.. ik had een vriendin met wie ik schreef.. met de naam van een ander.. ik zei haar dingen waaruit ze begreep dat ik het was.. ik schreef haar het een en ander maar met de naam van iemand uit Grañen.. Concha Poderos.. zo heette ze.. Zij woonde hier in deze straat, ze is nu dood, ze is in Frankrijk overleden.. En zij had daar een verloofde.. en ik schreef haar (over hem?).. en ze vertelde mij het een en ander.. maar.. niet veel he.. Op zekere dag zei ze: 'ik heb liever dat je

me niet meer schrijft'...

H: Want?

M: Want ze begonnen twijfels te krijgen.. van wie ze kwamen.. Ze bekeken de brieven heel aandachtig.. en ze was bang.. dat haar iets zou overkomen... Want tegen ons hadden ze het direkt gezegd he.. als we hierheen zouden komen zouden ze ons direkt gefusilleerd.. gedood hebben he.. dat wisten we zeker... M'n ouders wilden hier naar toe terug.. en moesten de papieren regelen.. maar Santos.. zei van niet.. Santos.. en Fernadez.. tegen hem heb ik het gezegd.. maar tegen Santos zou ik geen woord zeggen.. Santos.. hij is dood.. Maar een nicht van hem.. zei het tegen me.. ze wist het... 'je zou het hem gezegd moeten hebben, que tu lo habrias dicho (?), dat je ouders dankzij hem niet naar het dorp konden terugkeren..' Hij wilde niet dat ze kwamen.. dat wisten we.. En m'n zus zei tegen haar zoon toen ze voor het eerst weer in het dorp waren, die zei: 'mira, hijo mio, de amo, de baas, van dit huis', hij zat in het portaal.. 'hij was het die ervoor zorgde dat je grootouders niet naar Albalate konden teruggaan..' Lo sabian vivido con miedo, porque saben que todo mal que han hecho lo sabemos..(?) Ze moeten in angst geleefd hebben omdat ze wisten dat wij op de hoogte waren van al het kwaad dat ze hadden aangericht.. We wisten alles..

H: Hoe?

M: Van allemaal.. die kwamen.. er was er altijd wel een die kwam.. daar.. om de familie te bezoeken.. of omdat ze schreven.. en de brief ergens anders op de bus deden.. Zij van de organisatie.. unos con otros.. hadden met elkaar kontakt.. en gingen hierheen.. niet naar het dorp want dan zou dat met hen ook.. nee naar dorpen uit de omgeving... we waren van alles op de hoogte..

Ik ging naar het huis.. van een tante.. en daar kwam una, een vrouw (binnen) die is nu dood, ze was een zus van m'n moeder... ze was slecht he.. en haar man.. en haar.. dat waren de broers van m'n zwager.. die hebben kwaad gedaan in dit dorp he.. maar heel veel he.. en dat wist ik.. En ik was daar om m'n tante te begroeten.. ook zij heeft... door haar sobrinos.. in de gevangenis.. is een zoon van haar vermoord..

J: De abuelo..

M: Nee, de sobrinos.. de anderen.. en ik ging haar opzoeken.. ze woonde daar in de calle nueva en ze zei: 'weet je wie hier is, Joaquineta', 'ja dat hoorde ik'.. en ze kwam binnen en 'ai.. vergis ik me niet?' 'Nee Joaquina, je vergist je niet. Ik ben het.' Dat was na de dood van Franco, want wij kwamen toen we wisten dat we alles konden zeggen, antwoorden.. zonder dat ze ons iets zouden kunnen doen.. Voordien wilden we niet.. maar konden we ook niet want ze zouden ons vermoord hebben.. En ze zegt: 'Ah, ken je me?' 'Si, ik ben Manuela, de zus van Joaquina', de schoonzus van haar, tambien ha hecho sucio la hermana (?), met de zus hebben ze ook vuile streken uitgehaald, is wat ik weet.. 'Ai.. ai, chica.. ai, ai' en ze ging zitten en ze begon te praten en wist niet wat ze zeggen moest.. en ze zegt: 'Oi, dat moet lijden geweest zijn he.. in het buitenland, je kent niets, je spreekt de taal niet, dat moet lijden geweest zijn, sufrir.' Ik zeg: 'nee, we zouden geleden hebben als we hier waren gebleven', zeg ik, 'want daar hebben we vrij kunnen leven. Hier hadden we

bepaalde ideeën, zoals je weet, en daar konden we daar mee door gaan, precies hetzelfde, we waren hier van de CNT en we zijn daar van de CNT, en niemand se metía, bemoeide zich daar met ons en zo konden we daar leven, en we leven daar heel goed.' 'Oí, oí, want dit, want dat'. Ik zeg: 'sí', zeg ik, 'want hier, we weten wel wat er toen gebeurd is,' zeg ik. 'We wisten alles.. als er iemand doodging, als er iemand vermoord werd, of gevangen werd genomen, wanneer hij vrijgelaten werd of veroordeeld.. we wisten alles, alles, alles'. 'Bueno, ik ga.. ik ga', zei ze tegen m'n tante, 'ik ga, ik ga, tot een volgende keer, tante', want zij is ook familie van haar, 'tot een volgende keer'. En trillend ging ze weg.

En zij van de Spar hetzelfde, hetzelfde. Toen ik hier aankwam: 'jullie hebben geleden he, Manuela?' 'Ik heb geleden omdat we moesten vertrekken zoals we vertrokken zijn. Wat jullie hier gedaan hebben, de wijze waarop alles afgelopen is... wat dat voor een leven betekent. M'n ouders moesten daar sterven.. ze waren heel gelukkig.. maar weet je wat er gebeurt, als je een huis hebt wil je daar van genieten..' zeg ik. 'Dat doet me pijn als ik hier kom en ik kom daarom liever niet. Maar we hebben heel vrij geleefd, geen van m'n kinderen is gedoopt, dat is wat ik wilde.' Dat zei ik haar meteen toen we hier waren.. de eerste keer.. 'En ze maken het allemaal heel goed. M'n kinderen hebben gestudeerd en.. zonder dat ze rijk waren.. want hier studeren alleen de rijken'. 'Tegenwoordig studeren de armen ook!' 'Pues, gelukkig', zeg ik. 'Zo was het tenminste nog ergens goed voor, datgene wat wij wilden', zeg ik. (haha)

Onderbreking.

H: Kun je je de dag nog herinneren dat jullie moesten vertrekken?

M: 27 maart '38.

H: Hoe en waarom?

M: Toen vertrokken we hiervandaan.. omdat ze het bombardeerden.. het dorp. Ya nos cumplimos.. m'n ouders kwamen hierheen en pakten wat ze konden.. en namen de kar.. en de chicas.. m'n zus eerst.. want ik was aan 't naaien.. dat was in het huis tegenover waar jij nu woont.. het huis van Paulina.. weet je.. het huis, niet het huis náást de molinera.. er staan twee nieuwe huizen, he.. dat oude huis, is waar ik naaide.. waar ik leerde naaien.. (van de zus van de moeder van ella).. y nos pilló allí.. de dagen dat ze kwamen.. want ze vlogen al een paar dagen over.. en er was een groot vliegtuig bij dat we 'la pava' noemde.. en voor dat we het wisten.. begonnen ze ons te bombarderen.. en.. sí.. de 27ste vond een verschrikkelijk bombardement plaats.. Ik was daar.. en we holden naar de huertos.. daarachter.. en we verstopten ons.. En m'n zus... met de anderen.. met m'n moeder.. die zaten hier thuis... en toen ze begonnen te bombarderen.. begon ze te rennen.. en het laatste huis dat was van de pajaro.. dat vloog in brand en de bewoner werd gedood.. en m'n zus ging daar toen juist langs.. en sindsdien heeft ze last van haar zenuwen..

Is dit wat je wil weten, interesseert dit je..

Wel.. m'n zus zette het dus op een lopen.. en liet de ander achter.. die zei: 'María.. ga niet weg! Neem me mee!' que se quedó mas enterrada(?).. en m'n zus ging er als een haas vandoor en met mensen uit het dorp en militairen vluchtten ze naar de afueras, de omgeving.. maar ze kwam later terug.. hierheen.. En met m'n moeder pakten ze spullen bij elkaar en vertrokken we naar.. Monte Porquet.. En ik.. sedertdien.. als er een

bombardement plaatsvond.. ging ik naar huis.. want ik had gezien.. dat zijn primo.. die was een arm kwijtgeraakt. se cortaron un brazo.. en er kwam een ambulance.. en ik zeg.. ik zag dit.. en ik zei tegen z'n vrouw.. ik zeg: 'Carmen, zoek je Vicente.. die ligt in de ambulance, daar voor je'.. En ze ging erheen en stapte in.. en ze vertrok met hem in de ambulance.. Maar toen ze met hem vertrok.. zijn ouders.. die hem zochten.. bleven hier achter.. en die liggen nu begraven op dat land.. En z'n ouders wisten nergens van.. en dat is wat.. en ze kregen een kogel...
En we sliepen toen daarboven.. in de torre.. Porquet.. zo noemden we die.. monte Porquet..

H: In het huis, of in de schuur, of waar?

M: Oh.. buiten.. En toen m'n ouders en de karren kwamen vertrokken we al.. We vertrokken naar Tarrasa.. 8 dagen... toen we vertrokken waren en bij Almacellas aankwamen.. weer een vuurgevecht.. oh.. la gente se tiraba en un tren.. (?)

H: Gingen jullie dan met de trein?

M: Nee, we gingen met de kar.. de anderen ook.. Uit het kollektief vertrokken we allemaal samen.. En daar, m'n arme zus, llevaba el abrigo puesto... en ze was doodsbang.. maar ze droeg haar overjas.. puesto.. Jouw zus, eh, je tante, de Gitana... die was door haar schoenen heen.. van het vele hollen haha.. Ze zeiden Gitana omdat ze uit dat huis kwam.. zij was de modiste bij wie ik in de leer was.. Dat waren 8 dagen.. want we zeiden.. de mannen hadden gezegd.. overdag zullen we slapen.. in de schaduw van een boom of waar dan ook.. maar we liepen door.. want ze schoten op ons met mitrailleurs... op de mensen.. dat ging van tsji-tsji-tsji.. Die 8 dagen was ik... que el.. que se mitralló en el campo Porquet.. bajó.. ik liep die dagen met iemand die op het land van Porquet beschoten was... samen met haar die altijd in Zaragoza gewoond heeft.. haar kleindochter.. en we zaten samen foto's te bekijken en we huilden allebei.. (onduidelijk)
Want er kwam toen een vliegtuig over.. lager, lager, lager.. en klaklakla.. en we vielen neer.. ons gezicht naar boven.. en zo duizenden ogen.. 8 dagen lang.. een verschrikkelijke angst.. En we kwamen in Cataluña aan.. en van toen heb ik nog een foto.. ik lijk wel een zigeunerin.. 8 dagen.. gelopen.. 's nachts.. en mama staat er ook op (?)..

H: En jullie waren toen nog steeds met de vijf families van het kollektief?

M: Si, si, si.. En we vertrokken weer.. omdat zij vrienden hadden in Calaf.. que dices.. uit Tarrasa.. want ze hadden daar gewerkt.. bij hun in huis.. dat de vrienden ons leenden.. Want zijn oom die met ons mee was gegaan.. die era al capaz indicarnos la carretera, sabes... die was in staat om ons de weg te wijzen, weet je.. dat was hij.. en daar wachtten ze op ons.. En ze leenden ons een huis.. dat stond leeg.. en daar trokken we met 5 families in.. en met mensen uit Huesca.. Oh.. het was een huis!, een kamer voor iedereen.. En die uit Huesca.. dat waren neven van me.. die woonden in het midden.. er was een kamer in het midden.. en aan beide kanten een deur.. en aan beide kanten waren er een grote kamer, een alkoof en een kamer.. en daar leefden de twee zussen.. die hadden twee families.. en daar woonde ook m'n zus met haar 2 kinderen.. die hadden 1 kamer...

En daar ging ik praten met de.. beheerder.. ese.. dat ik wilde werken.. dat ik niet.. Ze onderhielden ons he.. ze gaven ons daar alles.. we hadden het er erg goed he.. Omdat het een klein dorpje was.. maakten we samen met de burgemeester het deeg voor het brood.. dat had ik hier geleerd he.. deeg kneden.. want hier beneden met m'n moeder en m'n oma.. en dat deed ik daar ook.. want ik maakte hier ook brood in huis, hoe jong ik ook was.. want ik vond het leuk..

En ze gaven ons daar van alles maar ik wilde weg om te gaan werken.. Ik ging naar een kinderkolonie om iets te doen..

H: Die mensen waren ook van de CNT.

M: In Calaf niet.. en in dat kleine dorpje ook niet.. maar ze gaven ons van alles.. Er waren families die in het huis van de cura woonden, want de cura was vertrokken... maar ze waren heel katholiek he.. ze waren goede katholieken.. ze gaven ons alles.. Van alles..

En m'n ouders bleven daar.. en de anderen ook.. Maar ik ging weg, si, si.. En daarna.. m'n zus..

H: Maar waar heb je werk gevonden?

M: In een kolonie.. van kinderen.. wezen.. Die kwamen uit het deel van Asturias.. daar waren er veel wier ouders waren gedood.. want.. daar waren ze eerder.. ellos.. daarna kwamen ze hierheen.. naar Cataluña.. Y.. daar ging ik heen.. naar die kinderkolonie.. om daar kleding te naaien.. asi..

En daarna kwam m'n zus ook (?) onduidelijke.. en daarna.. mira.. Toen we in Tarrasa waren kwam hij (José).. en we waren daar met m'n moeder en met hem.. en m'n zus bij de ouders.. wel zij.. was triest.. en kwam met de ouders hierheen.. om te vertrekken.. We vertrokken met z'n allen naar Frankrijk.. met de kinderen.. en daar.. werkten we.. en una mata de pera..(?)

En daar zei hij.. die toen minister was.. hij was van de CNT... die zegt.. : 'ik zie dat de meisjes uit Aragon zin hebben om te werken.. en.. willen helpen aan.. la libertad.. de vrijheid'.. En ik: 'si, si..' En hij zegt het nog steeds wanneer hij de vader van haar ziet.. want hij zegt.. weet je.. met de honger die ze daar hadden.. Maar wij trokken erop uit en ons ontbrak het aan niets.. Want koffie met melk.. hadden we altijd.. en brood.. en wijn.. dat werd geregeld met het hakken van brandhout.. en hij zei dat... Manteco.. nee.. zo heet hij niet... Op dit moment kan ik me z'n naam niet herinneren.. Hij zou het geweten hebben.. maar ik zal het aan Federica vragen.. want het was toen zij.. toen zij minister van.. zij van gezondheid... en hij van... van onderwijs.. maar het was de ander.. en met die ander regelde ik alles..

En daar zaten we.. wat verborgen.. om te evacueren.. we zouden naar Frankrijk gaan.. dat was toen we de vrachtwagens gingen zoeken.. die de kinderen meenamen.. De ouderen gingen te voet... en ons namen de vrachtwagens mee tot Puigcerdá.. en daarna met de trein.. En daar gingen.. we zaten twee dagen en twee nachten in de trein.. We gingen net zo snel vooruit als achteruit... de ene keer gingen we die kant uit.. de andere keer daarheen.. Toen waren we elkaar nog niet tegengekomen...

Voordat we vertrokken had deze vriendin van mij gezegd... voordat we naar Puigcerdá gingen.. zei ze: 'hoor eens... ik heb een vriendin in Burdeos.. ik heb haar adres.. laten we daarheen schrijven..' Want de verloofde van haar.. die was chauffeur..

van.. En ze zegt: 'laten we schrijven naar Bordeaux'.. en dat deden we.. En ik zag.. soldaten van de artillerie, artilleros... en ik zeg: 'de bateria van de 11 en een half.. weet u waar die is.. ?'.. en hij zegt: 'ze staan op het punt hier aan te komen'.. Oi.. ik zeg tegen ze: 'willen jullie een boodschap aan de commissaris geven?'.. van de bateria.. en hij zegt: 'si, si'.. En ik schreef: 'Nanou'... ik noemde hem altijd Nanou: 'we vertrekken naar Frankrijk.. en als dit briefje in je handen krijgt.. schrijf dan naar dit adres in Burdeos.. en wij zullen daar ook heen schrijven.. en zo zullen we met elkaar in contact blijven'.. en oh... binnen een maand..

J: .. onmiddelijk..

M: Meteen.. met hem.. M'n ouders... m'n vader.. dat duurde zes maanden.. M'n vader was ziek.. de arme stakker... se han pillado el gran muerte... als hij niet gered zou zijn.. zou hij dood geweest zijn..

En daar gingen we met de trein.. toen ze wilden.. lieten ze ons achter in dat dorp aan de Marne... een dorp dat Terneil heet..(?).. en de burgemeester gedroeg zich formidabel.. We waren met vijftig kinderen... en er waren 2 onderwijzeressen.. 2 verpleegsters.. de directeur met z'n vrouw.. en.. 2 vrouwen... om schoon te maken.. en m'n zus en een vriendin.. nog een.. een Madrileña.. en ik.. En het ontbrak ons aan niets, he.. We hadden een kamer.. die we alleen voor alle geschenken bestemd hadden.. van alles.. kleren.. schoenen.. eten.. Ik zei tegen hem (José).. heb je ergens behoefte aan.. want ik kon hem wekelijks een pakket sturen.. stel je je dat toch eens voor.. ik kon 1 pakket per week maken.. En dat was officieel toegestaan.. voor familieleden die honger hadden... konden we dit doen. Want ze brachten ons chocolade.. ze brachten ons koekjes.. en melk.. En hij zei dat hij niet hoefde. En er was een vrouw... hahaha...

Nee hij wilde niet.. hij zei dat hij genoeg had.. Maar hij was verzwakt van de honger... een geluk dat er een dokter was.. Die dokter.. die van ons.. die was er ook waar hij was.. en die se ocupó mucho.. die keek veel naar hem om.. en...

En toen.. pues claro.. toen zei ik tegen die andere vrouw..: 'wat raar.. je man zegt dat ze sterven van de honger.. Is het niet in Argeles waar hij zit?'.. want in Argeles aten ze ratten.. zo.. grote muizen.. kinderen en zo.. Daar... daar hebben ze heel veel geleden.. he.. in dat kamp in Argeles.. Dat ligt aan zee.. vlakbij de zee..

Maar wij.. niets.. he.. We kwamen hier aan.. en de eerste dag.. allemaal onder de douche.. want er waren veel.. de kinderen hadden granos, puisten.. zo groot.. Allemaal onder de douche.. en ze hadden nieuwe kleren... voor ons allemaal.. Ze gaven ons vrouwen.. laarzen.. hele mooie he.. en een cape.. en een hoed.. want in die zone van Frankrijk droegen ze die veel.. en daarna.. hadden we van alles.. alles nieuw..

J: Wij hadden ook van alles (maar wel iets heel anders), hahaha..

M: En daar zat ik.. bijna een jaar.. Daarna..

H: En hier gebeurde dit met die Spaanse tolk?

M: Si.. hier gebeurde dat.. dat die Spanjaard niets anders wilde dan ons aan Spanje uit leveren.. En dat hij tegen de burgemeester zei dat hij goed voor ons zou zorgen.. En heel veel Spanjaarden overkwam dit, he.. siii. Ik heb een tante die uit de trein gesprongen is.. ze doodde zich niet.. maar ze sprong eruit.. Zij is degene die hier was, daar sprak ik eerder over..

toen met de revolutie van 8 december.. En habió.. veel van hen (vrouwen) die naar Spanje gevoerd werden.. sprongen van de trein.. op een plaats waar de trein wat vaart minderde.. daar sprongen ze eraf..

H: Er kwamen dus Spanjaarden, franquisten, alleen maar naar Frankrijk om linkse mensen mee te nemen?

M: Si, si.. om ze over te halen.. om ze te vermoorden.. meer niet.. alleen maar om te vermoorden.. niet om ze te verzorgen.. want ze wilden helemaal niet dat er mensen terugkwamen.. Er was er een.. die was gezegd.. er zal je niets overkomen.. en die werd in de gevangenis gezet.. en daar ging hij dood.. nietwaar? Dat heb je zojuist uitgelegd.. een jongen.. hij kwam uit een rechtse familie..

J: Ja.. van Monte Porquet.. hij wist iemand over te halen.. en die ging naar de gevangenis.. dat was iemand die ik kende.. we schreven brieven.. en op een keer zei hij: 'ik geloof dat ik daar maar beter heen kan gaan'.. en hij ging naar Spanje.. en daar..

M: Maar ons niet.. We wisten van hem.. en bleven daarom hier.. En.. ze zeggen.. maar ik weet niet zeker of hij het was.. de burgemeester van Parijs, Chirac.. ze zeggen dat hij Baskisch bloed heeft en dat hij een Spaanse vluchteling was... en wij.. ik zal je de fotoos laten zien.. er waren hele kleine kinderen bij.. (en hij zou op de foto kunnen staan).

Einde bandje 1.